

Mot undergången: Ärkebiskop Angermannus i apokalypsens tid av Erik Peterson och Annika Sandén är inte bara en analys av ärkebiskopens Angermannus liv och handlingar. Det analytiska huvudperspektivet ligger på räfsten och dess betydelse i det senmedeltida Sverige och författarna frågar sig hur denna historia egentligen ska skrivas. Peterson och Sandén framställer detta genom att belysa Angermannus liv, hans politiska och religiösa engagemang, men ofta dominerar skildringarna av händelserna i Sverige och det övriga Europa medan Angermannus aktiviteter och handlingar träder i bakgrunden. Förutom själva räfsten lyfter författarna även fram dåtidens samhälle, kultur och religion, teman som ofta tillåts överlappa varandra. En förklarande beskrivning över vad som menas med Europa, eller Sverige för den delen, saknas dock. Som läsaren får man intrycket att apokalypsens tid har varit unik och exceptionell för just Angermannus agerande medan visioner om ett gudomligt straff även förekom under hela medeltiden. En beskrivning av själva övergången till protestantismen i Sverige tematiseras kortfattad, likadant den realitet som människor levde under innan lutherska tron fick spridning där och räfsten som ett europeiskt fenomen. Kanske den spanska inkvisitionen eller jesuitordens motreformation hade kunnat skapa en grund för möjliga komparativa undersökningar, något som i sin tur kunde kasta ett nytt ljus på utvecklingen av reformationen i Sverige? Samtidigt hade också en mer fyllig framställning av det politiska läget under Hertig Karl, blivande Karl IX, samt Sigismund och hans inflytande i landet tillfört boken ytterligare nyanser.

Avslutningsvis bör det understrykas att boken i sin helhet är en välskriven berättelse. *Mot undergången* är inte en uttalad biografi men liknar ändå denna litterära form. Genom Angermannus får läsaren en inblick i dåtidens kulturella och etiska maktstrukturer och inte minst det vanliga folkets levnadsätt. Jag hade dock gärna sett mer fokus på Angermannus liv och värderingar som resulterade i räfsten.

Södertörns högskola

MICHAL SALAMONIK

Annika Sandén, *Missdådare: Brott och människoöden i Sverige omkring 1600* (Stockholm: Atlantis 2014). 276 s.

Vad förenar en mördad gammal skräddare och en liderlig och försupen präst? Vad har en sadistisk make gemensamt med en bråkig och tjuvaktig ogift kvinna? Finns det en koppling mellan en ung borgarson som stal i kyrkan och en brutal storbonde som gjorde de unga tjänstekvinnorna gravida och sen dödade barnen?

Det som är gemensamt för dem var att de levde i eller nära de små städerna Vadstena och Linköping i början på 1600-talet och att deras liv har satt spår i bevarade källor, främst i rättsliga protokoll från rådstugorna och i de kyrkliga myndigheternas texter. De har huvudrollerna i Annika Sandéns bok *Missdådare*. Alla var visserligen inte missdådare i vår tids mening, men deras liv och uppträdande mot familj och grannar bröt mot tidens sociala och juridiska normer och deras livsberättelser bildar utgångspunkt för bokens sex minies-säer. Författaren försöker i ett mikrohistoriskt perspektiv skildra det vanliga folkets vardagsliv och ur de ganska knapphändiga källorna skapa ett socialt tittskåp som kan ge oss viktiga kunskaper om dåtiden, men kanske också ge oss allmänmänskliga insikter och på så sätt genom historien vinna en slags självkännedom. Berättartekniskt är metoden inte ny, men eftersom källorna från det tidiga 1600-talet är rikligare när det gäller de högre samhällsskikten har mera narrativa texter oftast behandlat rikets eliter. Det vanliga folkets vardagsliv skildras inte så ofta i svensk historisk litteratur.

Boken är i sig ett ambitiöst projekt, och resultatet är fascinerande och enligt min mening når författaren långt i sina ambitioner. Sandén skriver visserligen att källäget är magert när det gäller kunskap om det tidiga 1600-talet, men hon visar att även studiet av de tidiga rättsliga protokol-len kan ge en värdefull inblick i det lokala livet. Detta är viktigt. Det sena 1600-talets texter och även yngre rättsligt material har sedan länge varit föremål för forskning.

Det tematiska urvalet för essäerna är gjort utifrån en personlig synpunkt och det gör texten engagerande. Det märks att författaren behandlar historia och historier som intresserar henne. Resultatet, de sex essäerna, har därför blivit riktigt läsvärt. Texterna har sina många intressanta aktörer och bland dessa finns alltså den döde skraddaren, den liderlige men uppskattade prästen och den bråkiga kvinnan som blev förvisad från staden, men som smög sig tillbaka igen. Berättelserna kan ses som små kriminalgåtor, men författaren använder händelserna på ett belysande sätt genom att hon steg för steg på ett associativt sätt introducerar läsaren i viktiga rättsligt kontextuella frågeställningar, som till exempel trolldom och vidskeplighet, självmord, hur rörliga människorna var, om de reste långt eller stannade i bygden hela livet och synen på manligt och kvinnligt. Listan på de intressanta kontextuella teman som tas upp kan göras lång, men frågan om heder och skam i olika sociala situationer återkommer i flera essäer. Egentligen fungerar texterna på tre nivåer. På den grundläggande nivån finner vi de stundtals magra källornas aktörer beskrivna genom det formaliserade rättsliga språket, den andra nivån utgörs av författarens bakgrundsteckning av städernas människor och miljö med dofter och ljud och på den tredje översta nivån möter vi de intressanta associativa kontextuella förklaringarna.

Metatemat för de sex texterna är, enligt min mening, övergången från det senmedeltida svenska samhället till det tidigmoderna. Genom aktörernas öden får läsaren ta del av olika aspekter av denna förändringsprocess. I rätts-historisk litteratur brukar denna övergång kallas för den judiciella revolutionen. Det var en samhällsomvälvning som fick fundamental betydelse på den centrala nivån, för rikets lagar, domstolssystemet, rättsutbildningen och förvaltningen, men den innebar också en djupgående normativ förändring på det lokala planet, för hur människorna skulle leva sina liv. Den judiciella revolutionen kom till Sverige under 1600-talets början och sammanföll med etablerandet av en stark central luthersk överhet med tydlig ambition att riket skulle styras effektivt och att undersåtarnas uppförande och moral skulle förbättras. Det är den perioden som Sandén skildrar i boken.

Ett viktigt tema som återkommer i de flesta av essäerna är lokalsamhällets behov av att upprätthålla den etablerade samhällsordningen. Med detta menar jag de sociala koder som styrde samvaron mellan kvinnor och män, mellan olika sociala klasser och mellan de etablerade och de inte etablerade inom de klasserna. Lokalsamhällets väktare, domstolar, administratörer och kyrka försökte upprätthålla stabilitet trots att de gamla förhållandena allt mer började ifrågasättas.

Sexuella utlevelser var ett område där överheten krävde ordning och ökade det normativa trycket på folket. Dygd och sedlighet var kodord för en strikt reglerad sexualitet och överhuvudtaget skulle sexuella handlingar begränsas till det lagligt ingångna äktenskapet. All utomäktenskaplig sexualitet skulle bekämpas, oavsett om det gällde föräktenskapliga förhållanden, samkönad sexualitet, incest eller tidelag. År 1608 hade överheten infört stränga sedlighetsbestämmelser hämtade från det Gamla Testamentet och man tvekade inte att göra det alldeles tydligt att reglerna måste efterlevas.

Detta för mig till ett annat viktigt tema som behandlas i flera av essäerna och det är den stundtals oförutsägbara rättvisan. Den lokala rättvisan kunde vara nyckfull och oberäknelig, även om överheten mycket beslutsamt försökte civilisera befolkningen. Det kunde vara svårt att få parter och vittnen till rådstugan, och rättegångarna kunde dra ut på tiden. Författaren beskriver också hur ärenden kunde förbli oavslutade och hur svårt det kunde vara att efter avkunnad dom driva in utdömda böter och att verkställa domar. Vi vet också från andra studier att de lägre domstolarnas straffdomar ofta ändrades av högre domstolar. Denna praxis blev fast etablerad i lag genom rättegångsordinantian och inrättandet av hovrätten 1614. Det innebar att mycket hårda domar som riskerade att skapa lokalt missnöje kunde mildras och att överheten visserligen kunde visa att människornas dygd och sedlighet var viktigt för hela riket, men att överheten också kunde visa nåd och förlåtelse, viktiga dygder som de styrande skulle leva upp till.

Boken är läsvärd och intressant, den är relevant vad gäller de kontextuella förklaringarna och engagerande när det gäller de många livsödena. Jag lade ifrån mig boken med frågan: hur gick det sen?

Boken vänder sig inte i första hand till akademiker av facket, men både notapparater och bibliografi är gedigna. Utifrån en rättshistorisk synpunkt menar jag att det finns goda referenser både till tidigare och till aktuell forskning. Boken är väl korrekturläst med bara något enstaka tryckfel och jag vill avslutningsvis tillägga att det är en riktigt snyggt formgiven bok.

Lunds universitet

CHRISTIAN HÄTHÉN

Joachim Östlund, *Saltets pris: Svenska slavar i Nordafrika och handeln i Medelhavet 1650–1770* (Lund: Nordic Academic Press 2014). 396 s.

Joachim Östlund tar i *Saltets pris* sig an ämnet svenskar som förslavades i Nordafrika under 1600- och 1700-talen, en fråga som har ägnats mycket liten uppmärksamhet i tidigare svensk historisk forskning. Frågan har däremot uppmärksammats i en hel del internationell forskning, och den forskningen vill Östlund knyta an till. Konkret är det tre olika forskningsfält inom den internationella forskningen som han pekar ut som intressanta, och där han menar att det svenska fallet kan berika den internationella forskningen (s. 20–22). För det första är det frågan om maktrelationerna i Medelhavet mellan europeiska aktörer och det osmanska riket under denna period. För det andra är det frågan om gränsöverskridande nätverks betydelse för relationerna i Medelhavet. För det tredje är det frågan om synen på ”den andre”, och då i synnerhet synen på Orienten, i Europa. Boken är uppdelad i fem substanskapitel, med olika forskningsfrågor för respektive kapitel. Empirin bygger på en stor mängd olika källor, allt ifrån brev från tillfångatagna svenskar till konsulrapporter och folkvisor. Den stora bredden av källor som används är utan tvekan en av bokens allra största värden, eftersom författaren genom dem kan visa på den komplexitet som rådde i de frågor som behandlades.

Det första empiriska kapitlet behandlar situationen för de svenskar som förslavades i Nordafrika. Syftet med att ta européerna som slavar var framför allt att tjäna pengar på dem genom att erbjuda europeiska aktörer eller stater att köpa slavar fria. Östlunds forskning i detta kapitel bygger främst på brevmaterial som svenskarna skickade hem till Sverige i hopp om att bli friköpta från sitt slaveri. Totalt uppskattar han att det rörde sig om ett par hundra, eller kanske något tusental, sjömän som kom att förslavas i Nordafrika under den tidsperiod han studerar. Östlund visar också att ka-